

DOKTORANDSKÉ PŘÍSPĚVKY

Karikatura v judikatuře Ústavního soudu: ochrana důstojnosti versus svoboda projevu^{*}

Caricature in the Case Law of the Czech Constitutional Court: Protection of Dignity versus Freedom of Expression

Jan Broz^{**}

Abstrakt

Politická karikatura představuje vysoce specifickou formu realizace svobody projevu, jejíž adekvátní reflexe si vyžaduje specifické předporozumění adresáta ohledně smyslu a cíle karikatury. V tomto ohledu lze karikaturu považovat za kulturně podmíněný institut. Její použití proto v současnosti stále více naráží na limity dané jednak kulturní diverzifikací společnosti, jednak vzrůstající limitací svobody projevu prostřednictvím zdůraznění významu protichůdných práv, zejména pak práva na lidskou důstojnost. Tento článek analyzuje přítomnost druhého z uvedených limitů v judikatuře Ústavního soudu za pomoci komparace této judikatury s judikaturou německého Spolkového ústavního soudu a Nejvyššího soudu USA. Ačkoliv lze judikaturu obou zahraničních soudů považovat za diametrálně odlišnou, v obou případech je tato výrazem blubších normativních představ o podstatě lidské důstojnosti veřejně činných osob v rámci politického diskursu. Českou judikaturu lze oproti tomu považovat za nekonzistentní, směřující od jedné extrémní interpretace ke druhé. Takový přístup je obecně kritizovatelný s ohledem na porušení principu konzistentnosti a předvídatelnosti v rozhodování soudu. V případě politické karikatury je však tato rozporuplnost umocněna o skutečnost, že soudy svou rozhodovací činností ovlivňují rozsah a podobu politické diskuse, a to zpravidla způsobem, jež je v neprospěch těch, jež se snaží umocnit sílu svého jinak málo výrazného hlasu ve veřejném diskursu prostřednictvím expresivního prvku – karikatury. Tímto omezením přitom dochází ke zpochybnění základního předpokladu demokracie, totiž komunikační racionality občanů.

Klíčová slova

Karikatura; lidská důstojnost; svoboda projevu.

^{*} Tento článek vznikl v rámci řešení grantu Grantové agentury ČR č. 17-08176S „Ústavní soud ČR: strážce ústavy nad politikou nebo v politice?“ Autor děkuje za cenné připomínky k tomuto textu Miluši Kindlové, Janě Ondřejkové, Janu Kyselovi a anonymním recenzentům Časopisu pro právní vědu a praxi.

^{**} Mgr. Jan Broz, Katedra politologie a sociologie, Právnická fakulta, Univerzita Karlova, Praha / Department of Political Science and Sociology, Faculty of Law, Charles University, Prague, Czech Republic / E-mail: broz_jan@centrum.cz / ORCID: 0000-0002-7680-5898

Abstract

Political caricature represents a highly specific form of the realisation of freedom of expression, the adequate reflexion of which requires a specific preunderstanding of the addressee concerning the meaning and aim of the caricature. In this regard we can consider caricature as culturally conditioned. Its current usage is therefore increasingly confronted with the limits consisting in the cultural diversity of society as well as with the expanding limitation on freedom of expression due to the emphasis on the importance of other conflicting rights, notably the right to human dignity. This paper analyses the presence of the latter limit in the case law of the Czech Constitutional Court by comparing this case law with decisions of the German Federal Constitutional Court and the US Supreme Court. Despite the fact that the case law of both foreign courts can be considered as substantially different, it in both cases reflects deeper normative ideas on the substance of human dignity of public persons participating in the political discourse. To the contrary, the Czech case law can be considered as inconsistent and leading from one extreme interpretation to another. Such an approach is generally objectionable due to the violation of the principle of consistency and foreseeability of judicial decision-making. In the case of political caricature, the inconsistency is amplified by the fact that judicial decision-making influences the scope and form of political discussion, usually in a way that disadvantages those who try to strengthen their otherwise weaker voice in the public discourse by an expressive feature: caricature. However, this limitation casts doubt on the basic premise of democracy, i. e. communicative rationality of citizens.

Keywords

Caricature; Human Dignity; Freedom of Expression.

Úvod

Judikatura Ústavního soudu vztahující se k problematice (politické) karikatury¹ je nepočtená, avšak o to zajímavější. Její přitažlivost spočívá zejména ve skutečnosti, že dva z dosavadních tří případů vykazují velmi obdobný skutkový základ, rozhodnutí, jakož i odůvodnění, jsou však diametrálně odlišná. Ačkoliv si je česká právní věda této skutečnosti vědoma,² doposavad jí dostatečným způsobem nereflekovala. Uskutečnění takové reflexe je primárním účelem této práce.

Pro pochopení ústavněprávního rozměru karikatury a jejího charakteru a úlohy ve společnosti však nelze považovat analýzu rozhodovací činnosti Ústavního soudu za postačující. Než přikročím k provedení této analýzy, podám proto shrnutí charakteristických rysů satiry, a tím i karikatury,³ jež by měly brát soudy při svém rozhodování na zřetel. Následně ve stručnosti představím obecnější komparativní a teoretický kontext ústavněprávního rozměru karikatury, jež bude tematizovat problematiku vztahu svobody

1 Jak v úvodní části uvidíme, každá karikatura má normativním rozměr, a tím pádem i význam pro veřejnou diskusi. Proto dále v textu hovořím toliko o karikaturách, a nikoliv o karikaturách politických.

2 MOLEK, P. *Základní práva: Důstojnost*. Praha: Wolters Kluwer, 2017, s. 351.

3 V této práci vycházím z předpokladu, že karikatura představuje zvláštní výtvarnou formu, již se satira projevuje. Platí proto, že vše co je charakteristické pro satiru zároveň, charakterizuje i karikaturu. Zároveň ovšem platí, že co platí pro karikaturu, nemusí být charakteristické pro satiru obecně.

projevu a důstojnosti člověka. Za výchozí předpoklad lze přitom považovat tvrzení, že stále robustnější ochrana lidské důstojnosti do značné míry umenšuje význam, jenž je přikládán svobodě projevu.⁴ Uvedené kroky, tedy charakterizace karikatury a její ukotvení v širším teoretickém rámci, následně poslouží k vlastní analýze rozhodovací činnosti Ústavního soudu. Konečně v poslední části se pokusím ukázat na nekonzistentnost předpokladu, že lidská důstojnost představuje legitimní omezení užití karikatury v rámci veřejné diskuse, jež je sama založena na ideji lidské důstojnosti.

1 Satira a karikatura

O definici karikatury se pokusil ne jeden soud. Podle judikatury Říšského soudu, s níž se ztotožnil i Spolkový ústavní soud SRN (dále jen „Spolkový ústavní soud“), představuje karikatura uměleckou formu, „jejíž podstata spočívá v použití nadsázky, pitvoření postav a ve zviřovacím efektu“.⁵ Podle dalších soudů karikatura využívá „politováníhodných fyzických znaků či žánantních situací“;⁶ popřípadě „ostré ironie a zveličování určitých charakterových a tělesných rysů karikované osoby“.⁷ Chceme-li se však na charakter karikatury zaměřit zevrubněji, musíme se obrátit k doktrinální nauce. Jak bývá v obdobných případech přitom dobrým zvykem, nejpodrobněji danou problematiku zpracovala nauka německá.

Podle S. Gärtnera lze na satiru pohlížet buď jako na specifický umělecký, nebo jako na tón, princip či projev, jenž propůjčuje uměleckému dílu specifický charakter.⁸ Za satirickou lze tedy označit povídku, ale rovněž píseň, film či divadelní hru. Avšak nejen klasické umělecké formy lze označit za satirická díla. Satira se může zřetelně projevat rovněž v netradičních uměleckých formách.⁹

Přijmeme-li však tezi, že satira představuje spíše než umělecký druh tón či projev, a karikatura pak její specifickou formu projevu, musíme si položit otázku, co tento tón charakterizuje. Jinými slovy řečeno, musíme si položit otázku, kdy můžeme hovořit o satíře. S odvoláním na závěry literární vědy týž autor hovoří o třech komponentech satiry: (a) agresi; (b) normativním rozměru; a (c) nepřímocí.¹⁰

- a) *Agresivní význam* satirického díla je jeho nejobvyklejší charakteristikou. Tomu ostatně nasvědčují i shora uvedené definice soudů, jež se primárně vztahují k pitvoření,

⁴ Viz CARMÍ, G. Dignity versus Liberty: The Two Western Cultures of Free Speech. *Boston University International Law Journal*, 2008, roč. 26, s. 277–374.

⁵ RGSt 62, 183 a násl. Cit. dle BVerfGE 75, 369 (*Strauß Karikatur*), s. 377.

⁶ *Hustler Magazine, Inc. v. Falwell*, 485 U.S. 46 (1988), s. 54.

⁷ Usnesení Ústavního soudu ze dne 17. 4. 2014, sp. zn. I. ÚS 2246/12, *Paroubková v. Reflex*.

⁸ GÄRTNER, S. *Was die Satire darf: eine Gesamtbetrachtung zu den rechtlichen Grenzen einer Kunstform*. Berlin: Duncker & Humblot, 2009, s. 20.

⁹ Za satirická díla, při naplnění dále uvedených znaků, by tedy po mém soudu bylo možné považovat také kupříkladu různé umělecké performance, graffiti, etc.

¹⁰ *Ibid.*, s. 22.

zesměšnění, etc. Často až přepjatě agresivní tón má však své opodstatnění. Hlavní prostředek agrese – *přehánění* – totiž sleduje dva podstatné účely. Prvním je snaha zřetelně ukázat, že jednání či vlastnost, jež je předmětem satirikovy kritiky, zjevně porušuje morální pravidla, je založeno na falešných konvenčních pravidlech či je jinak závadné.¹¹ Adresát satiry, tj. veřejnost, nesmí zůstat na pochybách o zavrženíhodnosti kritizovaného jednání či vlastnosti. Přehánění zároveň umocňuje směšnost situace. Uvědomění si její směšnosti a pousmání se nad karikovanou vlastností či jednáním přitom vyvolává individuální morální reflexi, jakož i pocit společenské vzájemnosti veřejnosti v dané morální otázce.¹²

- b) Již bylo naznačeno, že každá satira upozorňuje na porušení určitých norem, tedy že se *dovolává určitých normativních standardů*. Tím se satira odlišuje od prosté komiky, jejímž cílem je toliko docílení smíchu.¹³ Oproti tomu je snahou satiry „znázornit rozpor mezi [normativními] požadavky a skutečností“.¹⁴ Normativní oblastí, jíž se satira dovolává, přitom může být jak morálka, tak také např. právo či dokonce i mrav. Důležitý je ovšem rozpor mezi normativní oblastí a skutečností. Právě díky této charakteristice nemá satirická agrese výlučně negativní, destruktivní charakter.
- c) Satirická agrese *nebývá vedena přímočaře*, nýbrž za pomoci zcizovacího efektu, pitvoření či jiného prostředku, jež je „schopen obsáhnout v sobě svůj protiklad“.¹⁵ Za pomoci těchto prostředků získává satira svůj specifický *estetický charakter*,¹⁶ jež slouží ke zvýraznění podstaty komunikovaného sdělení,¹⁷ přičemž estetika odcizení, jak uvidíme záhy, umožňuje i kritiku nekritizovatelného.

Karikatura, jako určitá forma výtvarného umění, pak představuje zvláštní projev či formu satiry, jež se vyznačuje „uměleckou ekonomikou“, spočívající v jednoduchosti karikatury, jímž se tato liší od „plnohodnotných“ uměleckých děl.¹⁸ Jako pro subkategorii satiry

11 GÄRTNER, S. *Was die Satire darf: eine Gesamtbetrachtung zu den rechtlichen Grenzen einer Kunstform*. Berlin: Duncker & Humblot, 2009.

12 Zjednodušeně řečeno, pakliže se usmívám karikatuře, jsem si, byť na podvědomé úrovni, vědom oprávněnosti kritiky. Pakliže vím, že se nad totožnou karikaturou usmívají i další lidé, posiluje se mé vědomí o sdílených morálních standardech. Samozřejmě však platí i opak.

13 Srov. GOUNALAKIS, G. Freiräume und Grenzen politischer Karikatur und Satire. *Neue Juristische Wochenschrift*, 1995, roč. 48, č. 13, s. 811.

14 GÄRTNER, op. cit., s. 24 (doplněno JB).

15 Ibid, s. 26.

16 Srov. Ibid.

17 Ibid.

18 Ibid., s. 21.

pro ni nutně platí i právě uvedené charakteristiky. Výtvarná specifická, jež je karikatuře vlastním přitóm, alespoň podle německého civilisty J. Oechslera, sleduje čtverý účel:¹⁹

1. *Upozornění na překročení norem.* Již bylo řečeno, že nepostradatelným momentem satirického projevu je implicitní vztažení se k určitému normativnímu systému, jehož je dosaženo vykreslením nesouladu reality s normativními požadavky.²⁰ Volba karikatury jako formy vyjadřující poněkud přepjatý střet mezi ideálem a skutečností přitóm není neopodstatněná. Idealista, vyjadřující své názory umírněnou formou, je v lepším případě přehlížen, v horším vystaven posměvačným atakům ze strany „realističtější“ smýšlejících oponentů.²¹ Satirická forma projevu tak autorovi poskytuje jednak ochranu spočívající v upozadění idealistického tónu, jež může být pro širší publikum projevem „slaboštví“, jednak přitahuje autorem žádanou pozornost publika, čímž fakticky napomáhá realizovat vlastní účel satirického díla.
2. *Uvolnění společenské frustrace.* Především ve společnostech, jež se netěší svobodě projevu, mohou satirická díla díky své nepřímocárosti umožňovat ventilaci společenské nespokojenosti. Podíváme-li se nazpět do historie, právě takovou funkci často plnili postavy dvorních šašků či prostořekých, konvencemi nespoutaných dětí, jež jako jediní mohli beze strachu z trestu prohlásit, že „císař je úplně nahý“.²²
3. *Zkouška posměchem.* A. A. Cooper, první hrabě ze Shaftesbury, prohlásil, že „posměch je testem pravdivosti“.²³ V ideálním případě tedy platí, že pakliže si jednotlivec či společnost uchová své hodnoty či způsoby jednání jejich kritice navzdory, potvrzuje se tím jejich pravdivost.²⁴ Slovo „ideální“ však je důležité. Skutečnost, že určité hodnoty či jednání přetrvávají navzdory své kritice, nemusí implikovat jejich pravdivost, resp. neopodstatněnost kritiky, nýbrž spíše sílu konvence.²⁵ I přesto však nepovažují za vhodné tuto funkci karikatury a priori zavrhovat. V době, kdy je sám pojem

¹⁹ Následující výklad vychází z kvalifikace uvedené v OECHSLER, J. Die Satire: Rechtliche Grenzen eines Kulturinstituts. *Neue Juristische Wochenschrift*, 2017, roč. 70, č. 11, s. 758–761.

²⁰ Viz ad (b) této části.

²¹ Srov. OECHSLER, op. cit., s. 759.

²² Uvedeným samozřejmě narážím na pohádku *Císařovy nové šaty*, v níž se pouze dítě nemající strach ze zloby císaře ani potuchy o konvenci souhlasit ve všem s vládnoucím odvážilo říci všem očividnou pravdu. Viz ANDERSEN, H. Ch. *Císařovy nové šaty*. Překl. V. Košťálová. Praha: Mladá fronta, 1948.

²³ Cit. OECHSLER, op. cit., s. 760.

²⁴ Ibid.

²⁵ V této souvislosti je zřejmá paralela mezi touto funkcí satiry a ospravedlnění svobody projevu odkazem na snahu o zajištění svobodného „tržiště idejí“, jež je nejvhodnějším předpokladem nalezení pravdy. Kriticky k této koncepci viz např. SCHAUER, F. *Free speech: a philosophical inquiry*. Cambridge: Cambridge University Press, 1982, s. 15–34; BAKER, E. *Human Liberty and Freedom of Speech*. Oxford: Oxford University Press, 1989, kap. 1 a 2.

pravdy přinejmenším diskutabilní, a kdy primární snahou mnohých veřejně činných osob je dostat požadavkům aktuálního veřejného mínění, může setrvání na názorech či jednáních přinejmenším ukazovat na hodnotovou integritu dané osoby.²⁶

4. *Potrestání projevem.* Konečně posledním účelem je symbolické potrestání člověka či společnosti za jejich neřesti. Vyhraněný satirický tón přitom napomáhá udeřit pomyslný políček i ve chvíli, kdy je karikovaný necitliví vůči mírnější kritice,²⁷ popřípadě kdy jiné sankce, typicky právní, nemohou nastoupit. Právě takto cílená karikatura však představuje z hlediska ochrany cti a dobrého jména kritizované osoby nejzávažnější problém.

2 Svoboda v. důstojnost

Namnoze přílišně absolutizovaný rozdíl mezi takřka absolutním pojetím práva na svobodu projevu v USA a relativním pojetím evropským je všeobecně znám.²⁸ Méně známo však již v českém prostředí je, že se oba systémy rozcházejí rovněž v tom, zda, a případně jaký význam má být v ústavním právu přisuzován lidské důstojnosti.²⁹ Abychom si tento rozdíl alespoň ve stručnosti ukázali, představím v této části nejprve dva známé, a co do svého významu paradigmatické rozsudky na poli politické satiry, jeden Nejvyššího soudu a druhý Spolkového ústavního soudu, jež představují výchozí rozhodnutí obou soudů v dané oblasti, abych je následně zasadil do širšího kontextu přemítání o rozdílných přístupech k lidské důstojnosti v USA a v Evropě.

2.1 *Strauß v Falwell*

Při popisu dvou případů odehrávajících se v polovině osmdesátých let minulého století začneme v německé spolkové zemi Bavorsko, jejíž vládě tehdy předsedal Franz Josef Strauß, častý cíl karikaturistů, jehož tendence obrátit každou karikaturu v soudní

---

²⁶ Tak tomu ovšem samozřejmě nebude v případě, kdy kritika poukazuje na rozpor mezi veřejně deklarovanými hodnotami osoby, a jejím faktickým chováním. Trvalé pokrytectví neimplikuje hodnotovou integritu.

²⁷ Srov. OECHSLER, op. cit., s. 761.

²⁸ Lze tvrdit, že obecné tvrzení o absolutizaci svobody projevu v USA nerozlišuje mezi dvěma odlišnými aspekty. Na jedné straně lze tvrdit, že Nejvyšší soud USA opravdu přisuzuje svobodě slova větší (politický/morální) význam, než je tomu v případě soudů jiných jurisdikcí. Na straně druhé však nelze tvrdit, že je jeho přístup absolutní. Tento dojem vyvolává spíše způsob řešení konfliktu prostřednictvím kategorizace, tedy za využití slovníku práv, než prostřednictvím poměrování, tedy za využití slovníku proportionalit. Shodně SCHAUER, F. Freedom of expression adjudication in Europe and the United States: a case study in comparative constitutional architecture. In: NOLTE, G. (ed.). *European and US Constitutionalism*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005, s. 49–69.

²⁹ Je přitom třeba připomenout, že otázka, zda Nejvyšší soud USA ve své rozhodovací činnosti zohledňuje koncept lidské důstojnosti, představuje předmět diskusí. Viz např. JACKSON, V. Constitutional Dialogue and Human Dignity. *Montreal Law Review*, 2004, roč. 65, s. 15–40.

při tento zájem ještě stupňovala.³⁰ K rozhovoru, v němž Strauß prohlásil, že nemá nic proti procesům s karikaturisty, připojil časopis *konkret* karikaturu R. Hachfelda, jež zobrazovala Strauße jako prase kopulující s jiným prasetem oděným do soudcovského taláru. Ke karikatuře byl připojen nápis „Karikatura smí vše. Smí i Rainer Hachfeld?“³¹ V návaznosti na podání obžaloby pro spáchání trestného činu urážky karikaturista o rok později v tomtéž časopise uveřejnil obdobnou karikaturu, již doprovodil textem „*Jaká je tedy ta konečná správná kresba, pane státní zástupce?*“ Konečně, o několik měsíců později vydal třetí karikaturu se čtyřmi prasaty, dvěma vykazujícími charakteristické znaky Strauße a dvěma oděnými do soudcovského taláru, přičemž tentokrát doprovodil karikaturu dopisem, v němž redakci časopisu *karikatur* omluvně psal, že musí kreslit znovu a znovu nové karikatury prasat, jelikož ho Strauß nenechává na pokoji. R. Hachfeld byl pravomocně odsouzen za spáchání trestného činu urážky.

Proti rozhodnutí podal odsouzený ústavní stížnost, v níž napadl rozhodnutí vrchního zemského soudu především proto, že soud dostatečně nezohlednil umělecký charakter karikatury, a tedy i skutečnost, že do stěžovatelova ústavně garantovaného práva na uměleckou tvorbu nelze zasáhnout toliko z důvodů stanovených v obyčejném právu, pročez namísto poměrování dvou navzájem si kolidujících ústavních práv přistoupil k pouhé subsumpci karikaturistova jednání pod skutkovou podstatu trestného činu.³² Konkrétně soud opomenul zohlednit dvě skutečnosti: Za prvé, karikatura představuje specifický výrazový prostředek, jenž si vyžaduje, aby bylo rozlišováno mezi tónem a obsahem sdělení. Způsob, jímž byla kresba provedena, přitom nikterak nevybočoval ze standardů, jež byly v dané době pro karikatury běžné. Za druhé, karikovaný, ministerský předseda Svobodného státu Bavorsko, byl veřejně známou osobou, jejíž standard ochrany cti a dobré pověsti je nižší, než je tomu u jiných fyzických osob. Karikatura přitom v kontextu Straušem poskytnutého rozhovoru upozorňuje na skutečnost, že již dříve byly zakázány některé karikatury, jež kritizovaly ministerského předsedu. Je tudíž možné, že soudy rozhodovaly ve snaze zalíbit se vlivnému politiku. Co do obsahu tedy karikatura sleduje veřejný zájem, pročez ji nelze považovat za nepřiměřenou.

Spolkový ústavní soud v úvodu své argumentace vyslovil souhlas s názorem, že politická karikatura představuje specifický druh umělecké tvorby. Při soudním rozhodování je třeba rozlišovat mezi uměním a jinými formami lidské činnosti, jak však Spolkový

³⁰ Viz rozsudek OLG Hamm ze dne 9. prosince 1981, sp. zn. 7 Ss 1584/81 (*Strauß als Kampfstier*) a VGH München z 4. října 1983, sp. zn. 21 B 83 A 794 (*Rotkäppchenszene*).

³¹ Časopis *konkret*, 1980, č. 7; cit dle GÄRTNER, op. cit., s. 31.

³² S ohledem na strukturu čl. 5 Základního zákona platí, že svobodu uměleckého projevu, na rozdíl od obecné svobody projevu, nelze omezit z důvodů vypočtených v odstavci druhém téhož článku, tj. prostřednictvím obecných zákonů, ustanoveními směřujícími k ochraně mladistvých a právem na ochranu osobní cti. Právo na svobodu uměleckého projevu lze naopak omezit pouze z důvodu ochrany jiných základních práv, popřípadě ochrany jiných druhých osob. Srov. FACHNER, F. Artikel 5. In: STERN, K. a F. BECKER (Hrsg.). *Grundrechte – Kommentar*. Köln: Carl Heymanns Verlag, 2010, s. 609–611.

ústavní soud důrazně podotkl, účelem soudního řízení není „kontrola úrovně umění, tedy rozlišování mezi vyšším či nižším, lepším či horším, a proto více či méně chráněným uměním“.³³ Jelikož karikatura představovala „utvořený výsledek svobodné tvůrčí činnosti“³⁴ bylo třeba ji považovat za umění, a proto i zvažovat ústavněprávní rozměr situace.

Soud se rovněž ztotožnil s názorem, že v případě posuzování karikatury je třeba rozlišovat mezi její formou a obsahem, přičemž zdůraznil: „jelikož je karikaturě vlastní zcižovací efekt, musí být měřítko pro hodnocení formy karikatury jiné, zpravidla méně přísná, než jaká jsou měřítko pro hodnocení obsahu“.³⁵ Zároveň ovšem konstatoval, že soudy nepochybily, pakliže nepřistoupily k poměrování práva na svobodu umělecké tvorby s právem na ochranu osobní cti. Ztvárnění karikatury, jakož i její obsahové vyznění jasně ukazují, že došlo ke zřejmému zásahu do důstojnosti F. J. Strauße. Co do obsahu bylo dle Spolkového ústavního soudu možné zásah do lidské důstojnosti shledat ve skutečnosti, že karikaturista zobrazil Strauße jako prase nikoliv s cílem vykreslit jeho charakteristické rysy, nýbrž pro navození dojmu, že se ministerský předseda chová způsobem, jenž není obvyklý u lidských bytostí, nýbrž u zvířat.³⁶ Ne bezvýznamnou přitom byla skutečnost, že animální choutky choval karikovaný k justici. Jak s odkazem na rozhodnutí vrchního zemského soudu Spolkový ústavní soud konstatoval: „Karikatura navazuje dojem, že Strauß nachází animální potěšení nad svolnou justicí“.³⁷

Ve vztahu k vlastnímu vyobrazení pak soud poukázal na skutečnost, že karikatura vyobrazuje „sexuální chování, jež i dnes patří u lidí k ochrany hodnému jádru intimního života“,³⁸ přičemž je třeba zobrazení ministerského předsedy v sexuálních pozicích chápat jako snahu o zbavení Strauße důstojnosti, jíž se mu jako člověku dostává. Nezáleží přitom na tom, zda jde o veřejně činnou osobu, či nikoliv. Důstojnost je inherentní hodnotu každého člověka bez ohledu na jím zastávanou veřejnou funkci.³⁹ V rozsahu, ve kterém je všeobecné osobnostní právo, a tedy i právo na ochranu osobní cti, projevem lidské důstojnosti, tj. nejvyšší a podle čl. 1 odst. 1 Základního zákona nedotknutelné hodnoty, působí toto právo absolutně, a tedy „bez možnosti vyvážení jinými hodnotami“.⁴⁰

Ochrana osobnosti v míře, jíž se dotýká ochrany lidské důstojnosti, je tedy podle judikatury Spolkového ústavního soudu absolutní hodnotou, nad níž nemůže převážet ochrana

33 BVerfGE 75, 369 (*Strauß Karikatur*), s. 377.

34 Podle judikatury Spolkového ústavního soudu je umění charakterizováno „svobodnou tvůrčí činností, jíž dochází prostřednictvím určité formy k bezprostřednímu vyjádření dojmů, zkušeností a zážitku umělce.“ BVerfGE 20, 130 (*Mephisto*), s. 188–189.

35 BVerfGE 75, 369 (*Strauß Karikatur*), s. 378.

36 Ibid., s. 380.

37 Ibid., s. 379.

38 Ibid., s. 380.

39 Ibid., s. 380–1.

40 Ibid., s. 380.

jiných základních práv, ochranu svobody politického či uměleckého projevu nevyjímaje. Soud proto stížnost odmítl.⁴¹

V době procesu s R. Hachfeldem běžela v USA reklamní kampaň výrobce alkoholického likéru Campari, v níž slavné osobnosti hovořili o svém „poprvé“. Ačkoliv na konci každého rozhovoru vyplynulo, že byl veden o první ochutnávce likéru Campari, jejich obsah byl stylizován tak, aby si adresát reklamy mohl pohrávat s myšlenkou, že tématem je první sexuální zážitek. Časopis *Hustler* upravil v listopadu 1983 svou titulní stranu po vzoru této kampaně, připojil portrét baptistického pastora a zakladatele konzervativní křesťanské politické organizace Moral Majority J. L. Falwella a opatřil ji titulem „Jerry Falwell hovoří o svém poprvé“. V textu fiktivního rozhovoru pak stálo, že se Falwell musel před svým prvním pohlavním stykem opít, přičemž samotný akt vykonal na latríně se svou matkou.⁴² U spodního kraje stránky bylo umístěno varování, že se jedná o parodii, již nelze brát vážně.

Falwell podal na časopis *Hustler*, jakož i na jeho vydavatele L. Flinta soukromoprávní žalobu požadující finanční náhradu z důvodu zásahu do práva na soukromí, urážky na cti a pro způsobení emoční újmy. Zatímco v části argumentující zásahem do práva na soukromí prvoinstanční soud žalobu ihned odmítl, o zbylých dvou nárocích rozhodovala porota. Ta konstatovala, že karikatura, již „reklama“ časopisu *Hustler* představovala, nebyla s to navodit dojem, že přináší pravdivé údaje o Falwellovi, tj. nemohla ani dostát kritériu výslovné zlovolnosti (*actual malice*), jež podmiňuje úspěšné podání žaloby na ochranu cti veřejnou osobou. Porota však zároveň usoudila, že publikací časopisu byla žalobci úmyslně způsobena emoční újma, pročež odsoudil každého ze žalovaných k náhradě souhrnné částky ve výši 150 tisíc dolarů. Apelační soud rozsudek potvrdil.

Nejvyšší soud se ovšem se shora uvedenými závěry neztotožnil. V jednomyslně přijatém rozhodnutí konstatoval, že ochrana veřejné osoby před emocionální újmou v případech, kdy je projev urážlivý a vedený s cílem způsobit adresátovi emoční újmu, není dostatečným důvodem pro prolomení ochrany, již svobodě projevu poskytuje první dodatek Ústavy USA. Osoby, jež se cíleně snaží zapojit do veřejného života, naopak musí počítat s negativní reakcí veřejnosti. I přesto platí, že ne každý projev učiněný na adresu veřejné osoby, je chráněn prvním dodatkem Ústavy USA. Právě k takovéto ochraně je určeno kritérium výslovné zlovolnosti, podle něhož se může veřejná osoba dovolat ochrany práva na ochranu cti pouze tehdy, prokáže-li, že byl projev učiněn s vědomím jeho nepravdivosti či s bezohlednou nedbalostí.⁴³

41 Uvedené východisko Spolkový ústavní soud bez výhrad potvrdil i v pozdějších případech. Viz zejm. BVerfGE 93, 266 (*Soldaten sind Mörder*), s. 223 a BVerfGE 119, 1 (*Roman Esra*), s. 23 a 34.

42 Podle hodnocení předsedy Nejvyššího soudu USA W. Rehnquista, autora odůvodnění rozhodnutí Nejvyššího soudu USA, text vykreslil Falwella jako „opilce a nemorální osobnost“, přičemž navojoval dojem, že je Falwell „pokrytec, který káže pouze, pokud je opilý“. *Hustler Magazine, Inc. v. Falwell*, 485 U.S. 46 (1988), s. 48.

43 Viz rozhodnutí Nejvyššího soudu *New York Times Co. v. Sullivan* 376 U.S. 254 (1964), s. 280.

Aplikovat standard výslovné zlovolnosti na politickou karikaturu by však podle Nejvyššího soudu bylo v rozporu se samotnou podstatou tohoto uměleckého žánru, jenž spočívá ve „*využití politováníhodných fyzických vlastností či politicky žinantních situací*“.⁴⁴ Použití kritérií, jako je urážlivost projevu, by ve vztahu k politické karikatuře vedlo k její faktické negaci, jelikož každá karikatura je vedena s úmyslem šokovat, zasáhnout veřejnost. Rozlišování míry urážlivosti by pak vedlo k subjektivitě, již nelze při ochraně práva na svobodu projevu připustit.⁴⁵ Soud proto shledal, že se veřejná osoba nemůže po právu domáhat náhrady za způsobení psychické újmy v případech politické karikatury.⁴⁶

Rozdíl mezi přístupy obou soudů se zdá být na první pohled zřejmý:⁴⁷ Zatímco Spolkový ústavní soud upřednostnil ochranu lidské důstojnosti Strauße, Nejvyšší soud USA dal přednost svobodě politického projevu, a tím i nepřiliš lichotivé karikatuře časopisu *Hustler*.⁴⁸ Podíváme-li se však na obě rozhodnutí podrobněji, zjistíme, že nosnými důvody pro diametrálně odlišná rozhodnutí byla spíše než víra Nejvyššího soudu, že jím hodnocená karikatura přispěla k veřejné diskusi, odlišné pojetí svobody osobnosti, jež bylo oběma soudům vlastní. Rozdíl v tomto pojetí má přítom co do činění s ideou lidské důstojnosti.

2.2 Teoretický kontext důstojnosti

Podle N. Rao se lze v současné době napříč jurisdikcemi setkat se třemi pojetími lidské důstojnosti: (i) důstojností jako *inherentní hodnotou* lidské bytosti; (ii) důstojností jako *substantivním ideálem* hodnotného života; a (iii) důstojností jako *uznáním*.⁴⁹ Zatímco první pojetí, charakteristické pro USA, spojuje důstojnost s negativní svobodou, tj. je individualistické a implikuje toliko závazky státu vůči jednotlivcům,⁵⁰ zbývající dvě pojetí mají

44 *Hustler Magazine, Inc. v. Falwell*, 485 U.S. 46 (1988), s. 54.

45 *Ibid.*, s. 55.

46 Podle E. Chemerinskyho lze pozorovat argumentační kontinuitu s analyzovaným rozhodnutím ve známém případě *Snyder v. Phelps* [562 U.S. 443 (2011)], v němž Nejvyšší soud USA konstatoval, že nelze považovat za neoprávněný zásah do soukromí, pakliže je pohřeb vojína padlého v Iráku doprovázen protesty členů Baptistické církve, jež takto protestují proti účasti USA ve válkách, homosexuálům a katolíkům. I v tomto případě se soud dovolal skutečnosti, že projev dotýkající se veřejného tématu musí být upřednostněn před zlomyslným, resp. silně urážejícím zásahem do soukromí a ochrany osobnosti. Viz CHEMERINSKY, E. *Constitutional Law: Principles and Policies*. 5. vyd. New York: Wolters Kluwer, 2015, s. 1525–1526.

47 Je ovšem třeba podotknout, že rozdíl spočívá především v upřednostnění konkrétního práva. Obecné úvahy obou soudů o významu svobody projevu lze naopak v mnohém považovat za konvergentní. Shodně GOUNALAKIS, *op. cit.*, s. 810.

48 Takto např. HERCZEG, J. Dopad virtuální koule aneb meze politické satiry. *Právní rozhledy*, 2011, roč. 19, č. 7, s. 237.

49 Viz RAO, N. Three Concepts of Dignity in Constitutional Law. *Notre Dam Law Review*, 2011, roč. 86, č. 1, s. 187–189.

50 Rao v této úvaze navazuje na známou distinkci Isiaha Berlina mezi „negativní“ a „pozitivní“ svobodou (*Ibid.*, s. 186). Pro účely tohoto článku ponechávám stranou ospravedlnitelnost této distinkce.

výrazný sociální rozměr, díky němuž implikují jak závazky státu, tak rovněž závazky ostatních osob a dokonce i jednotlivců ve vztahu k sobě samým.⁵¹

Právě představená typologie se však jeví být tváří tvář představeným rozhodnutím nedostačující. Je sice pravdou, že Nejvyšší soud zdůraznil povinnost státu nezasahovat do svobodné politické diskuse, zatímco Spolkový ústavní soud prostřednictvím nepřímého horizontálního účinku dovedl povinnost karikaturisty nezasahovat do osobnostních práv karikovaného. Na druhou stranu však lze tvrdit, že Nejvyšší soud rozhodoval ani ne tak v zájmu ochrany individuální svobody časopisu *Hustler*, jako spíše z důvodu ochrany veřejné debaty, zatímco Spolkový ústavní soud poskytl ochranu právu jednotlivce na zachování osobní cti a důstojnosti.⁵² Domnívám se, že příčina spočívá v omezené explikační schopnosti této typologie, jež si všímá právních relací, nikoliv však kulturních odlišností, jež předurčují odlišný přístup různých soudů k lidské důstojnosti: „*Nemá smysl hovořit o vznešených teoriích lidské důstojnosti, pokud nebereme na zřetel každodenní společenské formy důstojnosti*“.⁵³

Soustředme proto svou pozornost k právnímu historikovi J. Q. Whitmanovi, který spatřuje dva důležité momenty, určující rozdíl v přístupu obou společností k lidské důstojnosti: (1) historickou existenci šlechtického práva na evropském kontinentě; a (2) odlišné pojetí svobody.⁵⁴

1. Jedním ze zásadních znaků, jimiž se severoamerická společnost od počátku odlišuje od evropské, je absence šlechty, a tím rovněž právních institutů, jež historicky zaručovaly šlechtě privilegované zacházení vyplývající z jejího společenského statusu. Tyto odlišnosti nespočívaly pouze v privilegovaném zacházení při výkonu trestů, nýbrž i v právu na ochranu pověsti a dobrého jména šlechtice.⁵⁵ Zatímco lze přitom proces budování společnosti v USA interpretovat jako budování rovnostářské společnosti prostřednictvím ponížení statusu šlechty na úroveň statusu běžného lidu,

51 Pro *substantivní pojetí lidské důstojnosti* je charakteristické, že důstojnost pojí s určitým způsobem života. Jeho realizace tudíž vyžaduje jednak od státu, aby umožnil občanům důstojné podmínky pro jejich život, zároveň však od nich samých vyžaduje, aby žili v souladu s představou o (minimálním) důstojném životě. Naopak *důstojnost jako uznání* předpokládá, že jedinec může prožít svou jedinečnost toliko v přímé interakci se společností, jež spoluutváří jeho identitu. Stát, jakož i jednotliví členové společnosti proto mají povinnost uznat člověka v jeho jedinečnosti, s jeho specifickým charakteristikami, touhami, etc. Viz *Ibid.*

52 S využitím obdobné argumentace např. D. Grimm tvrdí, že zatímco při rozhodování sporů týkajících se svobody projevu hraje v USA klíčovou úlohu „nadindividuální hledisko hledání pravdy“, pro rozhodovací praxi Spolkového ústavního soudu je určující ochrana individuálních práv. GRIMM, D. Die Meinungsfreiheit in der Rechtsprechung des Bundesverfassungsgerichts. *Neue Juristische Wochenschrift*, 1995, roč. 48, č. 27, s. 1704.

53 WHITMAN, J. Q. Human dignity in Europe and the United States: the social foundations. In: NOLTE, G. (ed.). *European and US Constitutionalism*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005, s. 109.

54 Z Whitmanových prací k tomuto tématu viz zejména WHITMAN, J. Q. Enforcing Civility and Respect: Three Societies. *Yale Law Journal*, 2000, roč. 109, s. 1279–1398; WHITMAN, J. Q. Two Western Cultures of Privacy: Dignity Versus Liberty. *Yale Law Journal*, 2004, roč. 113, s. 1151–1221.

55 Viz WHITMAN, 2000, op. cit., s. 1313–32.

společenský vývoj na evropském kontinentu ve dvacátém století je naopak veden snahou o dosažení rovnosti tím, že se privilegii dříve náležejících šlechtě postupně dostává i prostému lidu.⁵⁶

2. Podle N. Rao i J. Q. Whitmana jsou Spojené státy americké budovány na ideji omezené vlády. Svoboda je tedy primárně vnímána jako svoboda *od* zásahů státu a základní práva pak jako obrana *před* zásahem, či dokonce tyranii státu. Oproti tomu pro kontinentální a německou myšlenkovou tradici zvláště podle Whitmana platí, že svoboda je něčím více, totiž schopností rozvíjet a realizovat svou vlastní existenci. „Němci devatenáctého století často přemýšleli o svobodě jako o opozitu *determinismu*“,⁵⁷ tvrdí Whitman, přičemž dovozuje, že tímto protikladem je schopnost kontrolovat svůj vnější prostor, dobrou pověst nevyjímaje.

Whitmanem akcentované rozdíly lze pokládat za pravdivé a pro soudobou právní teorii do značné míry za důležité. Proces vyrovnávání společenské úrovně „aristokratizací“ společnosti představuje základní kámen vlivné teorie lidské důstojnosti J. Waldrona.⁵⁸ Reinterpretace základních práv jakožto práv, která nezajišťují toliko negativní svobodu jednotlivce od státu, nýbrž zaručují jednotlivci možnost realizace jemu příslušející osobní autonomie, rovněž není jak v judikatuře, tak v teorii neobvyklá, naopak podle některých představuje jeden z výchozích předpokladů globálního modelu ústavních práv.⁵⁹ Přestože lze mít k oběma teoriím určité výhrady, pravdou je, že Whitmanem předvídaná symbióza obou rozdílů, již je *právo na kontrolu svého veřejného obrazu*,⁶⁰ má ve vztahu ke zkoumaným rozhodnutím velký vysvětlující potenciál.

Podíváme-li se na odůvodnění obou rozhodnutí podrobněji, můžeme pozorovat ideové linie, pojící odůvodnění s právě nastíněným paradigmatickým rozdílem v pojetí svobody. Při pozorném čtení totiž zjistíme, že Nejvyšší soud neupřednostnil svobodu projevu z přesvědčení, že by v daném případě upřednostněním ochrany osobnosti došlo k újmě na kvalitě veřejné diskuse:

*„Není pochyb o tom, že karikatury odpůrce a jeho matky publikované v časopise Hustler jsou přinejlepším vzdálenými sestřenicemi politických karikatur [...]. Bylo-li by možné položit principiální standard umožňující oddělení jedněch od druhých, veřejná diskuse by zřejmě utrpěla malou, pakliže vůbec, škodu.“*⁶¹

Nejvyšší soud tedy rozhodl ve prospěch svobody projevu spíše ze dvou odlišných důvodů: Za prvé, stanovení substantivního kritéria společenské nepřijatelnosti politického

⁵⁶ Viz WHITMAN, 2000, op. cit., s. 1384–91.

⁵⁷ WHITMAN, 2004, op. cit., s. 1181 (kurzíva v originále). Whitman přitom odkazuje zejména na teorie G. W. Leibnize, G. W. F. Hegla a W. von Humboldta.

⁵⁸ Srov. WALDRON, J. Dignity and Rank. *Archives Européennes de Sociologie*, 2007, roč. 48, s. 201–237; WALDRON, J. Dignity, Rank, and Rights. In: YOUNG, S. (ed.). *The Tanner Lectures on Human Values*. Salt Lake City: The Utah University Press, 2011, Vol. 29, s. 207–253.

⁵⁹ MÖLLER, K. *The Global Model of Constitutional Rights*. Oxford: Oxford University Press, 2012, kap. 2.

⁶⁰ Viz WHITMAN, 2004, op. cit., s. 1189–1196.

⁶¹ *Hustler Magazine, Inc. v. Falwell*, 485 U.S. 46 (1988), s. 55.

projevu by do budoucna umožňovalo libovůli ze strany státu vůči jednotlivci.⁶² Za druhé, má-li být svoboda primárně vnímána jako možnost volně jednat, je tato nezávislá na vnějších překážkách v té míře, že tyto překážky nepůsobí její omezení. Svoboda naopak představuje prostředek, jímž lze překážky překonat. Je tedy na veřejně činné osobě, aby se svobodně vyrovnala s kritikou:

„Kandidát, který se chvástá svou neposkvrněnou pověstí a vynikající integritou nemůže věrohodně křičet ‚faul!‘, pokud se jeho oponent či přičinlivý reportér pokusí ukázat opak.“⁶³

Spolkový ústavní soud založil své rozhodnutí na odlišných důvodech. Prvním byla skutečnost, že karikaturista zpochybnil nezávislost justice na zemské vládě. Přestože snaha o zachování autority soudní moci představuje důvod, jímž lze ospravedlnit zásah do svobody projevu,⁶⁴ tento zájem nebyl v daném případě poměřován se zájmem na zachování svobody. Zpochybnění nezávislosti bavorské justice naopak bylo de facto pokládáno za přitěžující okolnost, jež podle soudu umocnila nepřiměřenou agresivitu projevu.

Druhým důvodem pro upřednostnění ochrany osobní cti F. J. Strauße byl zásah do jeho lidské důstojnosti. Tento zásah byl podle soudu způsoben přisouzením zvířecích vlastností karikovanému, jenž byl explicitně vyobrazen při výkonu různých sexuálních praktik. První z těchto důvodů lze považovat za krajně pochybný. Spolkový ústavní soud totiž fakticky dovedl, že přisouzení zvířecích vlastností člověku představuje zbavení jej jeho důstojnosti jako člověka, a tím tedy i zásah do jádra osobnostních práv.⁶⁵ Sporná je však otázka, zda je karikatura, pro niž je vyobrazení zvířat vykazujících znaky lidí charakteristické, v důsledku právem na svobodnou uměleckou tvorbu vůbec chráněna. Podle Spolkového ústavního soudu ano, avšak toliko za podmínky, že zobrazení zvířat je využito za účelem vyjádření povahových či fyziognomických rysů karikovaného.⁶⁶ Této podmínce však posuzované karikatury nedostály, jelikož přisoudily karikovanému zvířecí vlastnost, a to „*zvířecí zálibu v podrobování si justice*“.⁶⁷ Uvedenou argumentaci však lze považovat za pochybnou s ohledem na neurčitou distinkci mezi lidskými a zvířecími vlastnostmi v oblasti literatury a umění obecněji. Pakliže kupříkladu veřejně nařknu veřejně činnou osobu z hyenismu, zbavím optikou shora nastíněné argumentační struktury tuto její důstojnosti. Ve skutečnosti však nelze tvrdit, že by chování hyen vykazovalo

⁶² Srov. POST, R. The Constitutional Concept of Public Discourse. *Harvard Law Review*. 1990, roč. 103, s. 654.

⁶³ *Hustler Magazine, Inc. v. Falwell*, 485 U.S. 46 (1988), s. 51–52 s odkazem na rozhodnutí *Monitor Patriot Co. v. Roy*, 401 U.S. 265 (1971).

⁶⁴ Srov. čl. 10 odst. 2 in fine Úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod; ke vztahu legitimních omezení základních práv dle Úmluvy a Základního zákona SRN viz GRABENWARTER Ch. a T. MARAUHN. Grundrechtseingriff und –schränken. In: GROTE, R. a T. MARAUHN (Hrsg.). *EMRK/GG Konkordanzkommentar*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2006, s. 362, Marg. 40.

⁶⁵ Shodný závěr na základě uvedeného rozhodnutí dovozuje rovněž BRUGGER, W. Verbot oder Schutz von Haßrede? *Archiv des öffentlichen Rechts*, 2003, roč. 128, s. 383.

⁶⁶ BVerfGE 75, 369 (*Strauß Karikatur*), s. 379.

⁶⁷ Ibid.

znaky, jež jsou kritizovány slovem *hyenismus*. Naopak, chování typické pro určitý živočišný druh bylo využito pro označení lidské vlastnosti.

Chceme-li tedy rekonstruovat důvodnost uvedeného argumentu, považují za potřebné vydat se méně zjevnou linií. Proč považujeme člověka jednajícího jako hyena za amorálního, zatímco samotnou hyenu nikoliv? Intuitivní odpověď zní, že se člověku dostává vlastností, jež zvířata postrádají. Těmito vlastnostmi jsou schopnost volného jednání a morální sebereflexe, kteréžto mnohé teorie považují za konstitutivní znaky lidské důstojnosti.⁶⁸ Zaměříme-li se na problém explicitního zobrazení sexuálních praktik, je třeba se ptát, zda se popřením důstojnosti nemíní zpochybnění schopnosti sebeovládání a tím i popření schopnosti dostát morálním závazkům.

Nedobrovolné vyobrazení člověka při sexuálním aktu bezpochyby představuje v našem kulturním prostředí překročení konvenční morálky v intenzitě, jež může na vyobrazenou osobu negativně působit. Otázkou však je, zda tomu tak je i v případech, kdy absurdita celého kontextu jasně naznačuje nadsázku a nereálný základ situace, jak je v případě karikatur obvyklé.⁶⁹ Nelze nakonec tvrdit, že Spolkový ústavní soud spíše chránil veřejný obraz osoby, jež ztotožnil s ideálním, substantivním pojetím lidské důstojnosti?

3 Politická karikatura v judikatuře ÚS

Ústavní soud České republiky doposud řešil tři případy týkající se politické karikatury. První z nich, rozhodnutí ve věci Šlouf v Respekt,⁷⁰ není s ohledem na odlišný charakter karikatury předmětem podrobnější analýzy. Přesto je na úvod vhodné upozornit na dva závěry, jež Ústavní soud v jeho odůvodnění učinil. Prvním je konstatování, že kritický hodnotící soud, jímž karikatura je, vždy nevyhnutelně představuje zásah do osobnostních práv, pročez je třeba zkoumat, „zda primárním cílem kritiky není hanobení a zneuctění dané osoby“.⁷¹ Druhým pak je upozornění, že pro bezchybné právní posouzení karikatury je nezbytné „odstranění satirického hávu, do nějž se balí. [...] Vzhledem k tomu, že karikatura používá výrazových prostředků sobě vlastních, je třeba na způsob, jímž se vyjadřuje, nahlížet shovívavěji, nelze však připustit, aby zcela zjevně přesáhla meze přiměřenosti v poměru ke sledovanému cíli kritiky (tzn. intenzivní exces)“.⁷²

⁶⁸ Tento směr uvažování byl určující zejména pro renesanční představitele, jakými byly např. F. Petrarca či G. Picco della Mirandola. Ze současných autorů viz zejm. GRIFFIN, J. *On Human Rights*. Oxford: Oxford University Press, 2008.

⁶⁹ V této souvislosti lze souhlasit s tvrzením Gärtnera, podle něhož se Spolkový ústavní soud dostatečně nevyrovnal s konstitutivními znaky satiry, tj. její agresí a nepřímocností. GÄRTNER, op. cit., s. 32.

⁷⁰ Usnesení Ústavního soudu ze dne 4. dubna 2004 ze dne 4. dubna 2005, sp. zn. IV. ÚS 146/04 (*Šlouf v. Respekt*).

⁷¹ Ibid.

⁷² Ibid.

Uvedené pravidlo považují s ohledem na charakteristické rysy karikatury za adekvátní. Analýza pozdějších rozhodnutí ovšem ukazuje, že ani pravidlo postulované Ústavním soudem nebývá jím samým následováno.

3.1 Zelený Raoul vs. veřejné osobnosti

Na počátku prvního rozhodnutí byl 329 díl komiksu *Zelený Raoul*, publikovaný v časopisu *Reflex*, jenž zobrazoval tehdejšího ministra K. Březinu, známého především svým velmi bohatým společenským životem, jak postupně souloží se spolustraníky J. Volfovou a M. Kučerou, a následně i se svojí manželkou, spisovatelkou a mediální celebritou B. Nesvadbovou. Některé kresby explicitně vyobrazovaly nahé postavy, přičemž na jedné byl ministr zobrazen se ztopořeným falusem. Soud první instance vyhověl Březinově žalobě na ochranu osobnosti, odvolací a dovolací soudy rozsudek následně potvrdily.

Ústavní soud se v odůvodnění usnesení o odmítnutí ústavní stížnosti časopisu *Reflex* ani tak nezabýval argumenty stěžovatele, nýbrž především zdůraznil své zvláštní postavení jako soudního orgánu ochrany ústavnosti, jemuž přísluší toliko kontrola, a zda se obecné soudy kolizí základních práv zabývaly, zda některé jednostranně neupřednostnily. Ústavní soud, dovolávaje se nezávislosti obecných soudů, proto konstatoval, že „není povolán posuzovat správnost napadených rozhodnutí“, protože ústavní stížnost odmítl.⁷³ Ve vztahu k věcné analýze nám proto nezbyvá nic jiného, než vycházet z argumentů obecných soudů, a to i při vědomí, že Ústavní soud konstatoval, že „nesdílí v jednotlivostech všechna východiska uvedená v odůvodnění napadených rozhodnutí obecných soudů“.⁷⁴ Pro lepší přehlednost jednotlivé argumenty předkládám ve formě tezí:⁷⁵

- (B1) Snahou karikatury nebylo nalézt pravdu či popsat příčiny problému, nýbrž ponižít karikovaného.
- (B2) Kritika musí být způsobem, formou a okolnostmi přiměřená kritizované skutečnosti. Míra přípustné kritiky však byla v daném případě překročena.
- (B3) Komiks byl nepravdivý a tudíž protiprávní.
- (B4) Neoprávněný zásah může spočívat rovněž ve zveřejňování pravdivých zpráv z intimního a rodinného života proti vůli osoby.
- (B5) Komiks vykazoval znaky pornografického díla, a proto porušil osobnostní práva karikovaného.

Ve druhém případě byl předmětem sporu opět seriál *Zelený*

⁷³ Nález ÚS ze dne 25. listopadu 2010, sp. zn. II. ÚS 468/03 (dále citováno jako *Březina v. Reflex*). S uvedenou argumentací se však lze jen stěží ztotožnit. Pakliže Ústavní soud dovodí existenci zásahu do ústavně garantovaného práva, nemůže toliko zkoumat, zda si byly obecné soudy této skutečnosti vědomí, nýbrž musí zkoumat, zda došlo k adekvátnímu poměrování navzájem si kolidujících práv. Srov. STARCK, Ch. Verfassungsgerichtsbarkeit und Fachgerichte. *JuristenZeitung*, 1996, roč. 51, č. 21, s. 1039.

⁷⁴ Usnesení Ústavního soudu ze dne 25. listopadu 2010, sp. zn. II. ÚS 468/03 (*Březina v. Reflex*).

⁷⁵ Jednotlivé argumenty/tezé označuji velkým písmenem shodujícím se s počátečním písmenem karikované osobnosti a číslem.

, tentokrát díl nesoucí podtitul „Paroubkovy erotické fantazie“. Obsahem dílu je vyprávění manželky lídra tehdy nejsilnější opoziční strany J. Paroubka Petry o tom, jak probíhá „noc plná vášně“. ⁷⁶ Na počátku vyprávění se Paroubek vrací domů rozradostněn ze svržení vlády. Následuje zobrazení jeho manželky, vyzývající Paroubka, aby „myslel na něco hodně erotického“. Paroubek dochází vzrušení teprve při pomýšlení na poslance D. Ratha. Následuje již jen scéna, kdy manželé leží v posteli, přičemž je Paroubek chválen za svůj výkon.

Uvedenou karikaturu napadla žalobou na ochranu osobnosti P. Paroubková, avšak žaloba byla zamítnuta. Proti rozhodnutím obecných soudů žalobkyně brojila ústavní stížností, v níž především tvrdila, že obecné soudy nerespektovaly její právo na ochranu osobnosti, když upřednostnili projev, jenž podle jejího názoru „vulgárně zesměšňoval počátek jejího těhotenství při pohlavním styku s manželem“. ⁷⁷ Dále konstatovala, že v posuzovaném případě nemůže být vystavena kritériím, jímž jsou vystaveny veřejně činné osoby, jelikož nemá veřejnou funkci a karikatura zobrazuje ji a jejího manžela při soukromé (intimní) činnosti. Konečně v replice na vyjádření účastníků řízení stěžovatelka upozornila, že je třeba posuzovaný projev považovat za nepřijatelný, jelikož je založen na nepravdivém tvrzení, přičemž zároveň platí, že se kritik při svém hodnocení „musí vyvarovat všeobecných soudů a nesmí urážet a zostuzovat“. ⁷⁸

Ústavní soud se však s předestřenou argumentací neztotožnil, ústavní stížnost odmítl, přičemž odůvodnění vystavěl na následujících argumentech:

- (P1) Svoboda projevu představuje nutný předpoklad demokratického právního státu. Možnost jejího omezení je proto nutné interpretovat restriktivně, a to především ve vztahu k veřejným osobám, mezi něž patří i stěžovatelka a její manžel. ⁷⁹
- (P2) Na karikaturu nelze vztáhnout požadavek pravdivosti, uměřenosti či korektnosti.
- (P3) Určité standardy chování zůstávají „věcí obecné lidské slušnosti, vkusu, korektnosti a gentlemanství, které si však nelze vynutit za pomoci rozhodnutí orgánu veřejné moci“. ⁸⁰
- (P4) Karikatura není explicitní: „Na žádné z karikatur nejsou stěžovatelka ani její manžel zobrazeni nazí, ani údajný pohlavní styk není zobrazen nijak naturalisticky, vše je ponecháno spíše na fantazii čtenáře.“ ⁸¹

⁷⁶ Zelený Raoul, díl 739. Publikováno v časopisu *Reflex*, 2009, č. 20.

⁷⁷ I. ÚS 2246/12, *Paroubková v. Reflex*.

⁷⁸ I. ÚS 2246/12, *Paroubková v. Reflex*.

⁷⁹ Podle soud platí, že „[n]adnesené a přehánějící názory, polemická, kontroverzní, či šokující tvrzení, zahrnující i názory někoho urážející, jsou-li proneseny v širokém rámci veřejné a politické debaty, jsou názory ústavně chráněnými“. *Ibid.*

⁸⁰ *Ibid.*

⁸¹ *Ibid.*

3.2 Zhodnocení vývoje judikatury

Již na první pohled je očividná vzájemná rozpornost shora uvedených argumentů Ústavního soudu. Na následujících řádcích se proto pokusím jednotlivé argumenty navzájem konfrontovat a pozici Ústavního soudu osvětlit v širším teoretickém kontextu.⁸²

- a) *Význam politického projevu*: V rozhodnutí ve věci *Paroubková* Ústavní soud mimo jiné zdůraznil význam politického projevu pro demokratickou společnost (P1).⁸³ Obdobnou úvahu druhé rozhodnutí postrádá. Lze však usuzovat, že soudy nepokládaly předmětnou karikaturu přísně vzato za politický projev, když k její tíži podotkly, že charakteristickým znakem karikatury není užití hrubých urážek, ale snaha „hledat či popisovat příčiny“ (B1). Uvedené argumenty podněcují ke dvěma otázkám: (1) Lze karikaturu považovat za politický projev; (2) Má být politický projev upřednostněn před ochranou lidské důstojnosti?

První otázku lze považovat za dílčí ve vztahu obecnější diskusi o rozsahu politického projevu. Právě otázka klasifikace karikatury přitom upozorňuje na rizika restriktivního pojetí politického projevu. Klíčovým aspektem pro správné posouzení karikatury soudem je odlišení jejího „satirického hávu“ od vlastního sdělení.⁸⁴ Ve věci *Paroubková* takto Ústavní soud dovodil, že účelem karikatury byla „kritika na v moci si libujícího manžela stěžovatelky“.⁸⁵ Avšak v případě *Břežina* na snahu o rekonstrukci věcného sdělení rezignoval, když konstatoval, že snahou karikatury nebylo „nalézt pravdu či popsat příčiny problému“ (P2). Domnívám se však, že i v uvedeném případě lze rekonstruovat věcné sdělení, mající význam pro veřejnou diskusi. Je jím jednak kritika politika budujícího si pověst prostřednictvím svého bohémského života, jakož i kritika společnosti, jež tuto strategii akceptuje. Skutečnost, že karikatura nehledá příčiny kritizovaného jednání, ani nepředstavuje možný způsob jeho nápravy, lze přitom považovat za její charakteristický znak.⁸⁶ Na omezeném prostoru, jenž je karikatuře vlastní, nelze poskytnout komplexní analýzu problému či vypracovat návrh jeho řešení. Jejím účelem je za pomoci šoku upozornit na problém, nikoliv jej řešit.⁸⁷ Uvedený případ tak ukazuje, že politické sdělení

⁸² Za nevhodnou lze rovněž považovat skutečnost, že Ústavní soud nepřihlížel k rozhodovací praxi ESLP, již lze považovat za rozpornou zejména se závěry nálezu ve věci *Břežina v. Reflex*. Cílem této části je však ukázat především na vzájemnou nekonzistentnost analyzovaných nálezu.

⁸³ Ústavní soud zdůraznil úlohu svobody projevu v demokratické společnosti jednak v obecné rovině, jednak ve vztahu k mladým demokratickým společnostem, mezi něž stále počítá i tu českou. Jak konstatoval: „I když tyto temné doby již našitostí pominuly, ani v dnešní demokratické společnosti není pro všechny občany úplně samozřejmé prohlásit veřejně něco, co se může dotknout vysoce postavených jednotlivců a skupin a co hrozí osobními nevýhodami. Úkolem veškerých orgánů veřejné moci demokratického právního státu, zejména obecných soudů, je proto jednoznačně ochraňovat takové projevy zejména proti zájmům dočasně mocných...“. Ibid.

⁸⁴ Takto správně konstatoval i Ústavní soud ve věci *Šlauf* a Spolkový ústavní soud ve věci *Hahfeld v. Strauß*.

⁸⁵ I. ÚS 2246/12, *Paroubková v. Reflex*.

⁸⁶ Srov. GÄRTNER, op. cit., s. 25.

⁸⁷ V případě *Břežina* představovala jeden z podpůrných argumentů soudu skutečnost, že se po uveřejnění karikatury zvýšila intenzita článků publikovaných v tisku o životě karikovaného. Na uvedenou skutečnost však lze pohlížet rovněž pozitivně, kdy karikatura mohla zintenzivnit debatu o kvalitách daného politika.

může být v projevu obsaženo i tehdy, pakliže není na první pohled zjevné. V případě karikatur lze přitom soudit, že ty by měli být s ohledem na jejich normativní apel zpravidla posuzovány jako politický projev.

Skutečnost, že lze určitý projev považovat za politický, však nutně neznamená, že má být tento upřednostněn oproti jiným, kolidujícím právům. Tuto potřebu lze dovodit teprve z normativních a empirických argumentů ve prospěch svobody politického projevu. Otázku, zda takové důvody v případě karikatury existují, si však dovolím prozatím ponechat otevřenou. Její zodpovězení bude ústředním tématem poslední části tohoto článku.

b) *Přiměřenost karikatury*: Přesuňme se nyní k argumentům B2, P2 a P3. Již v rozhodnutí ve věci Šlouf Ústavní soud zdůraznil nutnost pohlížet na výrazové prostředky užívané karikaturou „shovívavěji s ohledem na její agresivní tón, jenž tvoří slovy Ústavního soudu „satirický háv“ karikatury. Zároveň ovšem připodotkl, že limit představuje tzv. *intensivní exces*, tedy případ zjevné nepřiměřenosti mezi agresí a cílem kritiky.⁸⁸ Za důležitý v této souvislosti považují důraz přikládaný „*zjevné nepřiměřenosti*“ karikatury, tedy kritériu, jež na jedné straně chrání karikaturu před kritikou založenou na konvenční morálce, na straně druhé ovšem brání, byť za pomoci subjektivního kritéria, zjevnému zneužití karikatury.

Argument B2 ovšem ukazuje, že bylo v kauze *Břežina* aplikováno kritérium přiměřenosti karikatury ke kritizované skutečnosti. Toto pravidlo však popírá agresivní a odcizující charakter karikatury, a tím v podstatě i karikaturu jako takovou. V případě *Paroubková* soud naopak do značné míry negoval význam intensivního excesu, když na námitku stěžovatelky o nevhodném přístupu k těhotné ženě konstatoval, že tato otázka „*zůstává věcí obecné lidské slušnosti, vkusu, korektnosti a gentlemanství, které si však nelze vynutit za pomoci rozhodnutí orgánu veřejné moci*“.⁸⁹ Jedinou hranici svobody projevu podle soudu představují rasistické výpady a výzvy k hrubému násilí.

Pakliže nebudeme právě uvedené tvrzení vztahovat toliko k ochraně těhotné ženy, nýbrž k ochraně veřejných osob obecně,⁹⁰ můžeme konstatovat faktickou shodu mezi jím konstituovaným pravidlem a přístupem Nejvyššího soudu ve věci *Falwell*. O udržitelnosti takového přístupu v evropském prostředí však lze přinejmenším pochybovat.⁹¹ Za nebezpečné lze toto pravidlo považovat navíc z hlediska svobody projevu samé, jelikož jeho striktnost může působit snahy o restriktivní interpretaci pojmu veřejná osoba.

88 IV. ÚS 146/04, *Šlouf v. Respekt*. Srov. rovněž část 1(a).

89 I. ÚS 2246/12, *Paroubková v. Reflex*.

90 Opačný výklad nelze po mém soudu považovat za akceptovatelný, jelikož by fakticky znamenal, že by se ochraně osobnosti těhotných žen dostával a priori nižší standard ochrany, než u ostatních lidí.

91 Za ojedinělou lze uvedenou argumentaci považovat i ve světle nálezu, jenž byl vynesena pouhý měsíc po rozhodnutí ve věci *Paroubková*, v němž Ústavní soud připustil, že ačkoliv je nutné jeho možná omezení interpretovat restriktivně, lze politický projev omezit, pakliže zcela postrádá věcný základ, tj. jde o samoučelnou urážku, jejíž intenzita není adekvátní ke kritizované skutečnosti. Nález Ústavního soudu ze dne 20. 5. 2014, sp. zn. IV. ÚS 1511/13, *Čouka v. Petřek*, odst. 35 a 46.

c) *Pravdivost karikatury*: Správné zhodnocení, zda je posuzovaný projev skutkovým tvrzením nebo hodnotovým soudem je klíčové pro adekvátní posouzení kolize svobody projevu s jiným ústavním právem. Zda však může být karikatura v některých případech považována za skutkové tvrzení je sporné. Přestože první pohled svádí k závěru, že karikatura pro svůj specifický estetický rozměr nemůže být nikdy hodnocena jako skutkový projev, nelze zpochybnit, že i ona využívá skutkových tvrzení.⁹² Rozdíl ve statusu ochrany pravdivých a nepravdivých skutkových tvrzení je obecně známý. Zatímco prvá zpravidla ústavní ochrany požívají, druhá nikoliv.⁹³ Aby však věc nebyla tak jednoduchá, je třeba si uvědomit, že by i nepravdivá skutková tvrzení měla požívat ústavní ochrany, pakliže mluví o nepravdivosti tvrzení nevěděl, popřípadě nepravdivá tvrzení nešířil se zlým úmyslem.⁹⁴ Za důležité je proto po mém soudu třeba považovat dvě otázky: Byla skutková tvrzení obsažená v karikatuře pravdivá? A pokud nikoliv, jakým způsobem a s jakým cílem byla nepravdivá skutková tvrzení v karikatuře použita? Pouze pokud lze na druhou otázku odpovědět, že skutkové tvrzení bylo použito se zlým úmyslem, lze karikaturu považovat za neoprávněnou.⁹⁵

S ohledem na specifický charakter karikatury, konkrétněji pak na její nepřímou a agresivní vyznění, však lze tvrdit, že nepravdivé tvrzení zpravidla nelze v jejím případě považovat za skutkové tvrzení, nýbrž za „autorskou licenci“, užitou jako základ agresivního, avšak normativního vyústění.⁹⁶ Tak tomu ostatně bylo i ve všech námi rozebraných případech. Tvrzení (B3) lze tudíž považovat za zcela neopodstatněné a tudíž i, na rozdíl od tvrzení (P2), za chybné.⁹⁷

d) *Pornografický charakter karikatury*: Poslední rozdíl obou případů tkví v argumentech (B5) a (P4), jež se vztahují k pornografickému charakteru karikatur. V případě *Paroubková* se lze ztotožnit s tvrzením (P4). V případě tvrzení (B5) je však situace

⁹² Shodně Gärtner, s. 42. Opačně však GOUNALAKIS, op. cit., s. 813.

⁹³ Striktně vzato lze s ohledem na gramatický výklad čl. 17 odst. 1 Listiny základních práv a svobod, jakož i čl. 10 odst. 1 Úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod tvrdit, že ochrany by měl alespoň v prvním kroku používat i nepravdivý projev. Jeho hodnota však bude při poměrování zpravidla nižší, než kolidujícího ústavního práva. Shodně GROTE, R. a N. WENZEL. *Meinungsfreiheit*. In: GROTE, R. a T. MARAUHN (Hrsg.). *EMRK/GG Konkordanzkommentar*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2006, s. 922–924.

⁹⁴ Shodně BARTOŇ, M. *Svoboda projevu: principy, garance, meze*. Praha: Leges, 2010, s. 86.

⁹⁵ Otázkou ovšem je, zda lze v takovém případě stále mluvit o „karikatuře“, jelikož posuzované dílo bude za takovéto situace zpravidla postrádat jeden z definičních znaků karikatury, tj. dovolání se normativního systému.

⁹⁶ Karikatury tak, byť s pro ně charakteristickými zvláštnostmi, dobře ilustrují skutečnost, že mezi oběma tradičními kategoriemi – skutkovými tvrzeními a hodnotícími soudy – nelze vést ostrou hranici. Srov. BARTOŇ, op. cit., s. 259–262.

⁹⁷ Podotýkám však, že hodnocení je vztahováno toliko k předestřeným skutkovým okolnostem. Princip (P2) rovněž nelze považovat v obecné rovině za bezvýjimečně pravdivý. V tomto ohledu lze naopak za jistých okolností upřednostnit princip (B4), jež je však v rámci odůvodnění rozhodnutí ve věci *Břežina* rozporný s argumentem (B3).

složitější. Podle Ústavního soudu je pornografickým dílem „*jakákoliv věc, pokud uráží, způsobem, který lze stěží akceptovat, cit pro sexuální slušnost. [...] Test pornografické povahy díla, který by měl být aplikován obecným soudem, spočívá na posouzení, zda celkový dojem díla způsobuje morální poboršení osobě s běžným citěním.*“⁹⁸ Tvorbu a šíření takového díla lze přitom legitimně omezit zákonem.

O vhodnosti uvedeného kritéria, resp. z něj odvozeného testu, však lze pochybovat přinejmenším ze dvou důvodů. Za prvé, podle konstantní judikatury Ústavního soudu se svoboda projevu vztahuje rovněž na informace nebo myšlenky, které „zraňují, šokují, nebo znepokojují“.⁹⁹ Díla, jež uráží obecnou sexuální slušnost, jsou však bez dalšího označována za pornografická, čímž jsou fakticky staveny vně ústavněprávní svobody projevu. Za druhé, uvedený přístup fakticky přehlíží skutečnost, že i tato díla v některých případech splňují znaky charakterizující umělecká díla, jímž je zaručena ochrana svobody umělecké tvorby.¹⁰⁰ Pornografickému dílu, jež lze považovat za výsledek umělecké tvorby, by tedy neměla být a priori odepírána ústavněprávní ochrana.

Otázkou ovšem je, jaká váha by měla být přikládána svobodě projevu a svobodě umělecké tvorby, pakliže je jejich vyjádřením dílo, jež obsahuje sexuálně explicitní zobrazení osoby, jež k jeho vytvoření nedala souhlasu. V obecné rovině lze usuzovat, že upřednostnění práva na ochranu osobnosti a soukromí je v takovém případě ospravedlnitelné. Obecně lze tedy s tvrzením (B5) souhlasit. Problémem ovšem je, že se toto tvrzení v posuzovaném případě nevztahuje k realistickému vyobrazení situace z reálného života K. Březiny, tj. například k fotografii či videonahrávce, nýbrž ke karikatuře, jíž je přehánění ve snaze o šok vlastní. Pakliže tedy mohlo a mělo být čtenářům zjevné, že předmětná karikatura K. Březiny, obdobně jako karikatura F. J. Strauße, nezobrazuje výjev z jeho života, nýbrž přehnanou formou upozorňuje na projevy, jež karikovaný sám učinil, nebylo podle mého názoru možné uvedené tvrzením (B5) postulované pravidlo v daném případě uplatnit. Uvedený závěr lze přitom považovat za oprávněný i s ohledem na rozhodovací praxi Evropského soudu pro lidská práva, jež opakovaně konstatoval neoprávněný zásah do práva na svobodu projevu v případech, kdy předmětem sexuálně explicitních karikatur byly veřejně činné osoby, a to ať již poslanec,¹⁰¹ či státní prokurátor.¹⁰²

⁹⁸ Usnesení Ústavního soudu ze dne 19. 4. 2004, sp. zn. IV.ÚS.

⁹⁹ Např. náleze ze dne 15. 3. 2005, sp. zn. I. ÚS 367/03, *Vondráčková v. Rejžek*, nebo IV. ÚS 1511/13, *Čouka v. Petřek*.

¹⁰⁰ K přesvědčivé kritice uvedeného pojetí Ústavního soudu viz BARTOŇ, op. cit., s. 362–3. Oproti judikatuře Ústavního soudu Spolkový ústavní soud v případě románu *Josefine Mutzenbacher* konstatoval, že pornografické dílo lze považovat za projev umění, pakliže vykazuje rysy charakterizující tento druh děl, aby následně dovodil nutnost poměřování hodnoty svobody umělecké tvorby se zájmem na ochraně mladistvých. BVerfGE 83, 130 (*Mutzenbacher*).

¹⁰¹ Rozsudek ESLP ze dne 25. února 2007, *Vereinigung Bildender Künstler proti Rakousku*, č. stížnosti 68354/01.

¹⁰² Rozsudek ESLP ze dne 22. listopadu 2016, *Grebneva a Alisimchik proti Rusku*, č. stížnosti 8918/05.

4 Důstojnost v politické soutěži

Chceme-li přisoudit judikatuře Ústavního soudu k problematice karikatur racionální základ, musíme ji oprostít od chybných, zavádějících či vzájemně rozporných tvrzení, jež mohou její racionální zpochybnit. Právě předestřená analýza argumentů užitých v případech *Březina* a *Paroubková* po mém soudu ukazuje, že jedinou opodstatněnou odlišností obou případů je explicitně sexuální zobrazení K. Březiny. Příklad karikatury F. J. Strauße přitom ukazuje, že tuto skutečnost lze interpretovat jako upřednostnění ideje lidské důstojnosti, a tedy rovněž jako upřednostnění společensky sdílené ideje personální autonomie před idejí negativní svobody. Tím zároveň dochází k potlačení jednoho ze základních účelů karikatury, jíž je tzv. „zkouška posměchem“.

Je ovšem sporné, zda lze racionálně ospravedlnit předpoklad, že lze zásah do lidské důstojnosti způsobit zveřejněním karikatury zřejmě fiktivního pohlavního styku. Ve dvou krocích se nyní pokusím prokázat, že nikoliv.

Z ideje negativního pojetí svobody lze dovést, že by mělo být především na karikované osobě, aby svými činy vyvrátila pochybnosti o svých kvalitách.¹⁰³ Tento předpoklad se v kontinentální právní kultuře neprojevuje obecně, nýbrž ve vztahu k *veřejným osobám*, u nichž je nižší úroveň ochrany zdůvodňována jednak zájmem na zajištění svobodné debaty o věcech veřejných, jednak právě schopností účinné obrany, jíž se veřejným osobám dostává prostřednictvím snazšího přístupu do médií. Druhému důvodu ovšem bývá vytýkáno, že vychází z nerealistického předpokladu, že je politik schopen prostřednictvím médií utvářet vlastní pozitivní obraz. Realita je taková, že auditorium spíše vnímá negativní, než pozitivní sdělení o veřejných osobách.¹⁰⁴ Uvedený přístup však stojí v přímém protikladu k předpokladu, jež je vlastní samotné idejí důstojnosti, totiž ke schopnosti recipienta projevu učinit si vlastní racionální úsudek o obsahu sdělení.¹⁰⁵ Pokud je zcela zjevné, že karikatura pracuje s nadsázkou, nelze předpokládat, že tato vyobrazuje reálný intimní život karikovaného, a tudíž ani nezasahuje do jádra lidské důstojnosti. Pokud je tedy ochrana ve jménu lidské důstojnosti poskytována proti karikatuře, je poskytována s předpokladem, že si široké auditorium není schopno učinit racionální závěr o posuzovaném sdělení. Koncept lidské důstojnosti, dovolávající se za takového stavu ochrany karikované osoby, je tedy buď co do svých předpokladů

¹⁰³ Upozorňuji, že se tento předpoklad vztahuje k vyvrácení *hodnotových soudů* o kvalitách jedince, nikoliv *skutkových tvrzení* o jeho činech.

¹⁰⁴ Srov. např. ISENSEE, J. Grundrecht auf Ehre. In: ZIEMSKE, B. (Hrsg.). *Staatsphilosophie und Rechtspolitik*. München: C. H. Beck, 1997, s. 22; BULL, H. Freiheit und Grenzen des politischen Meinungskampfes. In: BADURA, P. a H. DREIER (Hrsg.). *Festschrift 50 Jahre Bundesverfassungsgericht*. 2. vyd. Tübingen: Mohr Siebeck, 2001, s. 183.

¹⁰⁵ Viz zejm. SCANLON, T. A theory of freedom of expression. In: SCANLON, T. *The Difficulty of Tolerance*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2003, s. 6–25; STRAUSS, D. Persuasion. Autonomy, and Freedom of Expression. *Columbia Law Review*, 1991, roč. 91, s. 334–371.

inkonzistentní, nebo spíše než z předpokladu racionality vychází z určitého substantivního předpokladu morálky a slušnosti.

Pokud ovšem vycházíme z předpokladu, že si veřejnost není schopna uvědomit nadsázku, jež byla v daných karikaturách přítomna, je otázkou, nakolik lze uchovat fikci racionality, jež je potřebná pro legitimizaci demokracie. Převážná většina teorií demokracie vychází z určitého pojetí racionality, přičemž lze předpokládat, že předpokládaná úroveň racionality umožňuje rozlišovat mezi nadsázkou a skutkovým tvrzením, respektive poskytuje vodítka pro kvalifikovanou volbu politických zástupců.

Podle R. Posta je upřednostnění svobody projevu ve věci *Fahwell* projevem preference pestré veřejné diskuse nad pravidly slušnosti, jež definují identitu určité společnosti.¹⁰⁶ Vůči tomuto závěru však E. Barendt namítá, že určité standardy slušnosti jsou pro racionální debatu nezbytné.¹⁰⁷ Přestože se oba dotýkají poněkud jiného aspektu, než je důstojnost člověka, jejich spor poukazuje na problém, jemuž se nelze vystríhat: Neměla by být jistá míra důstojnosti člověka chráněna již pouze pro umožnění veřejné diskuse?

Domnívám se, že ano. S ohledem na mnohoznačnost pojmu *důstojnost* je ovšem otázkou, jakou důstojnost máme na mysli. Již jsem zmínil, že důstojnost lze chápat jako schopnost racionálního uvažování, umožňujícího rozlišení mezi žertem, provokací a skutečností. Obecněji můžeme v této souvislosti hovořit o racionální autonomii jednotlivce.¹⁰⁸ Taková autonomie je předpokladem smysluplné debaty a tuto je třeba právem chránit.¹⁰⁹ Předmětem uvedeného sporu je však pojetí založené na statusu člověka, a nikoliv jeho schopnosti. I přesto ovšem platí, že vyžadovat jistou míru slušnosti či přesněji zdvořilosti je opodstatněné, a to z důvodů reciprocity a rovnosti účastníků diskuse. Má-li být význam svobody zakládán na jejím vnitřním vztahu k demokracii, musíme vycházet z teorie demokracie, již není vlastní toliko hlasování, nýbrž možnost kvalifikovaně si prostřednictvím diskuse utvářet názor, jak by se mělo hlasovat, tj. o veřejném dobru.¹¹⁰ Předpokladem veřejné diskuse je inkusivita a rovné postavení všech účastníků.¹¹¹ Explicitní projev pohrdání s hodnotami, jež formují vlastní respekt konkrétního člověka, brání jeho zapojení do diskuse, a tím se i přičií ideji demokracie samé.

---

¹⁰⁶ POST, op. cit., s. 684.

¹⁰⁷ BARENDT, E. *Freedom of Speech*. 2. vyd. Oxford: Oxford University Press, 2005, s. 228.

¹⁰⁸ Racionální autonomii chápou schopnost jednotlivce činit si kvalifikované racionální úsudky o vnějších faktech. Toto pojetí nelze zaměňovat s výše diskutovanou idejí *personální* autonomie.

¹⁰⁹ Lze spatřovat analogii mezi tímto pojetím důstojnosti a pojetím, zakládajícím presumpci rovnosti účastníku v civilním soudním řízení. Srov. WALDRON, J. How Law Protects Dignity. *Cambridge Law Journal*, 2012, roč. 71, č. 1, s. 209–210. DOI: 10.1017/S0008197312000256

¹¹⁰ ROSTBØLL, Ch. Freedom of expression, deliberation, autonomy and respect. *European Journal of Political Theory*, 2011, roč. 10, s. 7.

¹¹¹ Viz COHEN, J. Deliberation and Democratic Legitimacy. In: BOHMAN, J. a W. REHQ (eds.). *Deliberative Democracy*. Cambridge, MA: The MIT Press, 1997, s. 74.

Lze ovšem úspěšně pochybovat o tom, že karikatury v daných případech tvořili bariéru pro zapojení karikovaných do veřejné diskuse. Je třeba rozlišovat mezi tím, zda určitý projev vytváří bariéru pro zapojení určité skupiny do veřejné diskuse,¹¹² či zda kritický projev míří proti konkrétní osobě, jež již je do veřejné diskuse aktivně zapojená.¹¹³ Lze proto uzavřít, že v daných případech neexistovaly dostatečné důvody pro upřednostnění důstojnosti nad svobodou projevu.

Závěr

Analýza obsažená v části třetí ukázala, že přes slibný začátek v případě Šlouf lze dosavadní rozhodovací činnost Ústavního soudu na poli karikatury považovat za kontradiktorní, ukvapeně směřující od jednoho extrému k druhému. Otázkou zůstává, co takto vehementní změny motivuje. Důvody mohou být po mém soudu minimálně dva. Za prvé, v odůvodnění ani jednoho z nálezů nelze vystopovat konkrétnější projevy snahy o provedení testu proporcionality. S ohledem na shora předestřené rozdíly pak lze zejména v rámci testu proporcionality *stricto sensu* postrádat jakékoliv poměrování vzájemně si kolidujících normativních nároků, jelikož se oba nálezy do značné míry vyznačují slovníkem absolutizujícím preferovaný normativní nárok. Za druhé, ve vztahu k věcnému řešení se lze obávat, že příčinou může být nízké vědomí některých ústavních soudců ohledně významu Ústavním soudem postulovaných pravidel, jež by v ideálním případě měly poskytovat vodítka obecným soudům při řešení obdobných případů. Oproti konsistentnímu, evolutivnímu přístupu německého Spolkového ústavního soudu tak judikatura Ústavního soudu staví na revoluci, jež nikterak nezohledňuje principy a pravidla jím samým dříve vytyčená, čímž citelně oslabuje předvídatelnost budoucího rozhodování.

Pakliže přijmeme tezi o prioritě důstojnosti před svobodou projevu v evropském právním prostředí, můžeme s ohledem na kontradiktornost rozhodovací praxe nejen konstatovat, že se tato teze v českém právním prostředí ve vztahu k difamačním karikaturám nepotvrzuje, nýbrž dokonce tvrdit, že vývoj české judikatury je opačný.¹¹⁴ Přestože jsem se v tomto článku pokusil předestřít několik argumentů ve prospěch upřednostnění svobody projevu nad ochranou osobní cti v případě, kdy je do této zasaženo prostřednictvím karikatury, nepovažuji uvedený vývoj, zdánlivě směřující ve prospěch svobody

¹¹² K tomu srov. WALDRON, J. *The Harm in the Hate Speech*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2012. Oproti tomu evropská judikatura má tendenci přísněji hodnotit výroky, týkající se konkrétních lidí, než statusu skupiny jak ocelku.

¹¹³ Podle T. Vestinga by soudy měli při poměrování kolidujících si práv dokonce zvažovat způsob, jakým se osoba na veřejnosti projevuje (používá sama veřejně vulgárních výrazů?; dopomohla si ke slávě účastí v tzv. reality show?; etc.). Viz VESTING, T. *Soziale Geltungsansprüche in fragmentierten Öffentlichkeit*. *Archiv des öffentlichen Rechts*, 1997, roč. 122, č. 3, s. 363–370.

¹¹⁴ Je však třeba opětovně upozornit, že absolutnost uvedené teze do značné míry relativizuje rovněž dříve zmiňovaná judikatura ESLP, k níž však Ústavní soud nepřihlížel.

projevu, za šťastný. Jak jsem se v práci pokusil naznačit, o jeho udržitelnosti lze úspěšně pochybovat. Nejistotu, jež je tímto působena, lze přitom považovat za o to více nežádoucí, že se dotýká politického projevu, kdy karikatura nemusí být toliko prostředkem novinářů, nýbrž i politiků samých. Soudní spor v důsledku použití karikatury v rámci předvolební kampaně, by přitom zakládal možnost soudců nikoliv bezvýznamným způsobem ovlivnit předvolební boj.¹¹⁵ I pro zamezení pochybnostem o zneužití této možnosti je třeba, aby byl do budoucna sjednocen přístup Ústavního soudu k této otázce způsobem, jenž nebude vzbuzovat pochybnosti o své racionalitě na straně jedné, a o své obecné uplatnitelnosti na straně druhé.

---

¹¹⁵ Příležitost k takovému ovlivnění se naskytl před volbami do Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR v říjnu roku 2017. Jedním ze zaznamenaných prvků politické kampaně byl volební autobus České pirátské strany, na němž byly vyobrazeny karikatury zástupců konkurenčních politických stran s upozorněním na korupční kauzy, jichž byly tyto aktéři. Žádost o vydání předběžného opatření – zákazu zobrazení karikatury na autobusu – jež podala jedna z karikovaných, manželka bývalého předsedy vlády Jana Nečasová, však soud prvního stupně zamítl s odkazem na význam svobody projevu. Samotnou žalobu na ochranu osobnosti pak Nečasová vzala zpět. Nutno ovšem podotknout, že co do agresivity projevu dosahovala předmětná karikatura nepoměrně nižší intenzity, než karikatury předchozí. Obecnější vypočítací hodnotu tohoto případu je tedy nutno považovat za omezenější.